

Všetko je na svojom mieste. Svedectvo o tridentskej svätej omši

Paweł Lisicki

12. januára 2022 ✝ Cirkev

Zdroj: wikimedia commons

*Chrám, ktorý milujem
– šesťkrídli cherubíni,
striebro posvätných nádob, svietnikov,
svetlá, obrazy, ambon.*

*Keď som tam vstúpil,
chrám Grékov:
uprostred vôní kadidla,
liturgické spevy a symfónie,
dôstojné postavy kňazov,
ktoré pozlátil lesk ornátov,
vo vážnom rytme
každého ich gesta –
moje myšlienky smerujú k tomu,
kto osvietil náš národ,
byzantská veľkoleposť.
(K. Kavafis, V chráme)*

Mnohých asi prekvapí, prečo som pri písaní o kráse klasickej rímskej omše začal citátom básne venovanej byzantskej liturgii od Konstandinosa Kavafisa, veľkého alexandrijského básnika. Kavafis viedol život hriešnika, ale – ako mnohí skutoční umelci – mal schopnosť vidieť krásu, poriadok, vznešenosť, za ktorou sa mu cnelo a po ktorej túžil. Všetko to vyjadril v tejto básni.

Jedného dňa, pred mnohými rokmi, keď som si po návrate z tridentskej omše znovu prečítal túto báseň, uvedomil som si, že táto chvála východnej liturgie by mohla byť rovnako chválou tradičnej rímskej, samozrejme, v slávnostnej verzii, *missa solemnis*.

Stačilo by v básni zmeniť len dve slová – namiesto Grékov vložiť Rimanov a namiesto „byzantský“ napísať „latinský“ – a dielo by rovnako dobre ilustrovalo veľkoleposť klasického obradu Západu. Je to preto, že klasický obrad liturgie, či už vo východnej (sv. Ján Zlatoústý alebo sv. Bazil) alebo západnej verzii, dokonale vyjadruje to, čo je pri bohoslužbe najdôležitejšie: liturgia je svojou povahou teocentrická, zameraná na Boha, a vzťahuje sa na Neho.

Je slúžená na Božiu slávu – a nie na slávu nejakého boha, nejakej božskej bytosti –, ale jediného Boha, Najsvätejšej Trojice: *Tu solus sanctus, Tu solus Dominus, Tu solus Altissimus, Iesu Christe, cum Sancto Spiritu in gloria Dei Patris*. Solus znamená „jediný“.

Prekročením prahu chrámu človek opúšťa svetský, desakralizovaný, časný, pozemský priestor a vstupuje do iného, vznešeného, nebeského sveta. Sú tam serafíni a cherubíni, vidieť tam posvätené, čisté strieborné nádoby, zhora prichádza svetlo, nie je to iba osvetlenie, ale pravé svetlo, ktoré osvecuje každého človeka prichádzajúceho na tento svet, sú tam obrazy Krista, Matky Božej, svätých. Gestá kňaza sú precízne dôstojné a majestátne, kadidlo je znakom úcty a slávy vzdávanej Bohu – *Dirigatur, Domine, oratio mea, sicut incensum, in conspectu tuo: elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum* – a zlato farbou večnosti.

Kavafis brilantne zachytáva v týchto niekoľkých veršoch zmysel kultového úkonu, zmysel rituálu. A všetky tieto slová, ktoré použil, majú jednu základnú vlastnosť: prenášajú človeka do inej, vyššej, tajomnej a vznešenej reality.

Keď som sám po prvýkrát prekročil – a bolo to pred mnohými rokmi, koncom deväťdesiatych rokov – prah kostola (sv. Benona vo Varšave), v ktorom sa liturgia slávila v klasickej forme rímskeho obradu, ohromili ma – a stále si to živo pamätám – tri veci.

Po prvé, postoj kňaza, ktorý bol obrátený k oltáru. Po druhé, krása latinčiny. A nakoniec, po tretie, majestátne ticho a pokorný postoj prítomných. V tom čase som nepoznal históriu liturgie, nevedel som – ako viem teraz – ako došlo k zmene. Ani liturgické texty mi neboli celkom známe, podarilo sa mi nájsť brožúrku s poľsko-latinským prekladom, ktorým som sa ťažko prelúskal. Ale v skutočnosti – a to mi rýchlo došlo – som to vôbec nepotreboval.

Tam bolo všetko na svojom mieste. Všetko do seba zapadalo. Všetko bolo urobené tak, ako malo byť. Stačilo sa poddať rytmu a zažiť kontakt s posvätnom. Cítil som sa ako niekto, kto vstúpil na divadelné javisko a bez toho, aby poznal svoju rolu, začal hrať – na prekvapenie hral svoju úlohu dokonale, akoby ju niekde podvedome už poznal.

Teraz už dobre viem, čo ma tak oslovilo, čo ma hneď dojalo – tam bolo všetko na svojom mieste. Všetko bolo na svojom mieste (opakujem tieto výrazy podľa liturgického pravidla: opakovanie je jadrom kontemplácie), pretože všetko bolo usmernené, podriadené tomu, čo je jediné potrebné: Bohu. Sláva Bohu na prvom mieste, zatiaľ čo ja, či už som kľáčal, robil znamenia kríža (ako som bol rád, že ich bolo tak veľa, bol som takmer hladný po znakoch a gestách!), alebo opakoval jednoduché, starobylé formuly, už som cítil,

že sa zúčastňujem na nadčasovom a svätom úkone. Niektoré slová dokonca zneli, akoby boli vykované z bronzu. Napríklad: *Dignum et iustum est* – vždy, keď ich vyslovím, mám pocit, akoby som to nebol ja, kto hovorí, ale akoby prehovorila samotná skutočnosť.

Dnes, keď už som o tejto téme toľko čítal a často o nej hovoril, je ťažké spomenúť si, aké boli moje prvé dojmy. Ale práve táto skúsenosť – tu som konfrontovaný s nepochopiteľným tajomstvom, že sa zúčastňujem na skutočne vznešenom a posvätnom úkone, že tu nachádzam miesto, ktoré mi patrí, smrteľník, hriešnik, prosebník, a pozerám na kňaza, prostredníka, ktorý skutočne prináša svätú obetu Jedinému Bohu v Trojici – ma priviedla k tomu, že som toľko času a pozornosti venoval štúdiu liturgie.

Zdroj: flickr.com

Liturgia - najposvätnéjšie miesto v pozemskom priestore

Najlepší kanál, cez ktorý možno osloviť nadprirodzenom. Metafyzickí anglickí poeti by napísali – katapult. Pretože, čo je najdôležitejšie, vďaka klasickému rítu som mal prvýkrát dojem, že sa ku mne dostáva lúč večnosti – povedzme to takto – predomnou sa otvára okno do iného, vyššieho, nebeského sveta, ktorý bol pre mňa dovtedy zatvorený.

Smer modlitby, to, že všetci spoločne, na čele s kňazom, sa obracajú k oltáru – od prvej chvíle som vedel, že tak to jednoducho má byť. Kňaz musí byť obrátený tvárou k oltáru, k svätostánku umiestnenému na oltári – a ja, stojac alebo kľačiac, musím byť za ním. On je ten, kto sprostredkúva. Ako výstižne napísal Stefan Heid: *Vo funkčnom zmysle je oltár spätý s modlitbou. Táto modlitba je však orientovaná pokiaľ ide o úmysel aj priestor: človek sa modlí v stoji s rukami zdvihnutými k nebu a s pohľadom upretým na Boha. Smer je stanovený. Hoci je Boh všadeprítomný, nie je mimo priestoru.*

Presne tak. Keď som sa od detstva modlil: „*Otče náš, ktorý si na nebesiach*“, nemyslel som na Otca, ktorý je pod zemou alebo na zemi. Keď som hovoril o nebi, hneď som v symbolickom zmysle ukazoval nahor. Slová modlitby, ktoré nám dal Kristus, nie sú ľubovoľné. Keď sa modlím, obraciam sa hore, k nebu. Nie tak, ako by to mohli chápať neznalí ľudia, že si Boha predstavujem niekde v oblakoch, ale v tom zmysle, že nebo je symbolom a znakom Božej prítomnosti – je čisté, bezhraničné, vznešené, nekonečné, a preto je v duchovnom zmysle tým pravým miestom pre Boha.

A tak ako sa modlím k Otcovi, ktorý je na nebesiach, tak sa v chráme obraciam k nemu, kde je On, v stánku, na oltári. Oltár je vyčleneným miestom Božej prítomnosti. Boh je Duch a je všade, ale na oltári je

priestorovo. Boh nie je abstrakcia, nie je to neurčitosť, neobmedzenosť, svojvoľnosť. Ako je Bohom Abraháma, Izáka a Jakuba, tak je prítomný aj na oltári, na ktorom kňaz, druhý Kristus, prináša obeť. Obrátený ku Kristovi, on aj veriaci.

Prví kresťania robili to isté: vždy sa spoločne modlili jedným smerom: na východ. Od samého začiatku nespočetné svedectvá (historicky nespochybniteľné svedectvá od druhého storočia po Kristovi) naznačujú, že kresťania sa modlili obrátení smerom na východ, pretože z východu sa má vrátiť Kristus, lebo je Slnkom spravodlivosti, pretože východ bol znamením Božej prítomnosti. Preto bola väčšina kresťanských kostolov od začiatku orientovaná takto: duchovným centrom bol oltár v apside, nad ktorým sa týčila postava Krista. Tam sa obracia pohľad kňaza, tam sa pozerajú veriaci: jedným spoločným smerom. Kňaz-sprostredkovateľ a ľud.

Druhou kľúčovou vecou je jazyk, latinčina. Vo východných chrámoch – staroslovienčina, starogréčtina. Vždy, keď ju počujem, viem, že všetko je na svojom mieste. Milujem tento nezreteľný, šumivý, ale dôstojný zvuk. Nie je to však iba otázka estetiky. V momente, keď vyslovím latinské vety, som okamžite začlenený do toho istého veľkého rímskeho dedičstva. Hovorím a som členom tejto stáročnej, viacgeneračnej komunity. Nie preto, že latinčina je lepšia ako poľština, alebo preto (aká detinská predstava!), že Boh ma bude viac počúvať v latinčine, ale preto, že v omši je latinčina na svojom mieste. Tento jazyk používali prví rímski kresťania v druhom až treťom storočí po Kristovi (ale verná pamäť Cirkvi zachovala aj spomienku na grécky jazyk pôvodného spoločenstva, ako o tom svedčia formuly ako *Kyrie eleison* alebo liturgické texty Veľkého týždňa) a ja som duchom Riman. Sme predsa ich duchovnými dedičmi. Duchovne patrím do Ríma.

Tento jazyk má aj niekoľko ďalších výhod. Po prvé, všestrannosť. Tak ako majú národy svoje národné svetské jazyky, tak je vhodné, aby celý Boží ľud mal svoj jediný úradný jazyk: latinčinu. Vďaka tomu som doma kdekoľvek na svete, kde sa slávi svätá omša. Hovorím jazykom, ktorý je spoločný pre všetkých, univerzálny, všeobecný.

Po druhé, nemennosť. **Ľudská duša vo svojej podstate túži po spoločenstve s tým, čo je večné, nemenné.** Iba Boh sám je večný a nemenný, a tak keď ho chcem dosiahnuť tu na zemi, kde je všetko premenlivé, prchavé, krehké a pomínutelné – ba najmä teraz, v 21. storočí, keď je všetko také pomínutelné a nestále ako nikdy predtým! – na čele s jazykom, ktorý sa vyvíja, mení, rozvíja alebo vulgarizuje, potrebujem mieru, potrebujem pevný vzor, znak neporušiteľnosti, symbol nemennosti.

Potrebujem slová a vety, ktoré budú vždy znamenať to isté, budú znieť rovnako. Samé o sebe sú pokladom a vzácnym dedičstvom. Latinčina tým, že už nie je živým jazykom, že neexistuje národ, ktorý by ju používal, že sa v tomto zmysle stala mŕtvou, je teda večná.

Po tretie, svätosť a dokonalosť. Veď slová liturgických modlitieb napísali najväčší svätci a učitelia Cirkvi (sv. Hilár z Poitiers, sv. Damask a nakoniec sv. Gregor Veľký). Všetci najväčší učitelia Cirkvi sa modlili presne týmito slovami: svätý Tomáš Akvinský, svätý Bonaventúra, svätý Ján z Kríža, svätá Terézia z Lisieux a dokonca aj svätá Faustína. Či takáto modlitebná liturgia, z ktorej vzišlo toľko svätých mužov a žien, neukazuje svoju silu?

Po štvrté, neosobnosť. Áno, na liturgických formulách, na latinských liturgických a modlitebných formulách je úžasná ich čistá objektivita, ich neosobnosť. Opakuje sa to, čo bolo odovzdané, presne tak, ako to bolo odovzdané, a to po stáročia rovnakým spôsobom. Latinčina nás oslobodzuje od individuality, od individualizmu, od toho strašného „ega“, ktoré nás od Luthera hryzie na každom kroku. Neexistuje žiadne „ja“, žiadny autor, žiadny tvorca: existuje čisté, prenesené, objektívne Božie Slovo odpovedajúce skutočnosti. Neexistuje žiadne Lutherovo „*ak pevne verím, že som spasený, tak som spasený*“ (a preto sa musím neustále zameriavať na seba), žiadne karteziánske *cogito*, ktoré neustále pochybuje (a preto musí neustále skúmať mieru svojej istoty), žiadne kantovské (fichtovské, hegeliánske, idealistické) subjektívne „ja“, ktoré odvodzuje svet zo seba samého. Nie je – konečne som sa oslobodil od opantanosti svojím „egom“. Namiesto toho sú tu slová pravdy, ktoré treba prijať a poslúchať. Existuje *lex orandi, lex credendi*. Existuje rituál, opakovanie, pravidlo. Aby sa tak stalo, aby som sa ja (ja, moderný človek) dostal do kontaktu s tým, čo je absolútne pravdivé, čisté, objektívne, skutočné, zbavené emocionality, historickosti, pred a po, teraz a potom – musím poslušne prijať zdedené formulácie.

Vždy, všade a vždy rovnakým spôsobom. V tom je veľkosť liturgickej latinčiny. Trochu pripomína pečať vtlačenú do skaly. Vo vlastnom zmysle slova je to „nie ľudskou rukou“, *acheiropoietos*. Nejde o bezmyšlienkovité opakovanie formuliek – ako opäť hovoria ignoranti –, ale o najpôvodnejšie, najoriginálnejšie a najsprávnejšie vyjadrenie skutočnosti. Prostredníctvom tejto neosobnej latinčiny a neosobných latinských formúl hovorí samotné Bytie.

To, čo sa ku mne dostane, je nanajvýš šum, z diaľky vidím iba gestá a z nich môžem, ak pozorne sledujem, odhadnúť, v ktorom momente liturgického diania sa nachádzame. Ak sledujem – ale zvyčajne nesledujem. Zvyčajne mi ticho umožňuje modliť sa sústredene, aj keď dôkladne nesledujem priebeh liturgie. S tým si nerobím starosti. Presne tak – vôbec sa tým netrápim, pretože viem, že všetko prebieha tak, ako má. Kňaz i miništrant stačia na to, aby sa všetko robilo podľa pravidiel.

Zdroj: flickr.com

Môžem sa kedykoľvek pridať a šepotom hovoriť texty určené služobníkovi, ale nemusím. Som pri tom, čo sa deje, a to stačí. Počujem, nemusím hovoriť. Počujem a som. Nie: „*Myslím, teda som*“, ale jednoducho počujem a som – počúvam, čo prichádza zvonku. Liturgická činnosť – práve preto, že je vždy rovnaká, vždy sa opakuje, vždy sa nemení – prebieha v správnom rytme.

Tak ako vo svete neexistuje jeden stred, ale všetko je rozptýlené a mnohopolárne, tak v chráme je jeden stred, jedno ohnisko: oltár. Obracajúc sa spoločne tým istým smerom – kňaz a za ním ľud – som na

správnom mieste. Keďže na svete sa používa nekonečné množstvo jazykov a nárečí, v chráme je potrebný len jeden jazyk, rovnaký pre všetkých. Pre všetkých odjakživa. Tak ako je vo svete zhona a hluk, tak je v chráme ticho. Čím bližšie k svätosti, tým tichšie. Z ľudskej perspektívy sa totiž zúčastňujem na tajomstve, ktoré je v pravom zmysle slova nadprirodzené, nepochopiteľné, nadľudské, božské: pred mojimi očami sa oltár stáva druhou Golgotou, Boží Syn sa obetuje ako obeť, na oltári je Kristus nekrvavo prítomný v celej svojej nekonečnej božskosti.

Keď sa teda približujeme k týmto svätým obradom, môžeme iba mlčať: to, čo je vo svojej podstate nepochopiteľné a nezrozumiteľné – a to je akt transsubstanciácie, to je zmierna obeta za hriechy celého sveta – nemožno vysvetliť a zrozumiteľne predstaviť. Nechcem a nedokážem to pochopiť.

Každý pokus o vysvetlenie a objasnenie treba nakoniec považovať za trúfalosť. Naopak: veľké tajomstvo si vyžaduje hlboké ticho a zbožné, pokorné mlčanie. Keby som mohol, bol by som ako štipka prachu. Keby som mohol, ležal by som na zemi v prostrácii. Veď predou mnou sa naplňa najtajomnejší čin dejín – a ja, so svojím obmedzeným rozumom, samolúboťou a túžbou, by som sa mal dožadovať pochopenia! Nechcem vysvetlenia, chcem uctievať! Tak je to v prípade klasickej liturgie: tu je všetko na svojom mieste.

Najsvätejší úkon, úkon premenenia, sprevádza najhlbšie ticho, v ktorom kňaz, s jedinou výnimkou slov *nobis quoque peccatoribus*, vyslovených polohlasne, prednáša posvätný kánon. Aké zvláštne – úplné ticho, ako blesk z jasného neba, je prerušené len touto jedinou vecou: „aj nám hriešnym (služobníkom)“. Ticho, v ktorom spočíva neprístupné Božstvo, je prerušené len krátkym, arciludským vyznaním hriešnosti.

Dalo by sa povedať, že všetko, čo som doteraz napísal, sa netýkalo podstaty omše, ale jej formy. Na smerovanie, jazyk, vzťah medzi slovami a tichom. Áno, je to pravda. V tomto prípade však nemožno oddeliť formu od obsahu. Vyrástli spolu a sú úzko a bezpodmienečne prepojené. Je tu však aj niekoľko vecí, ktoré treba zdôrazniť, keď hovoríme o obsahu samotnej omše. Po prvé, text je dokonca presýtený jazykom obety. Stačí si ho raz prečítať a nemáte pochybnosti o tom, o čo tu ide, v akej úlohe kňaz vystupuje, čo robí. V pravom zmysle slova ide o obetu:

Suscipe, sancte Pater, omnipotens aeterne Deus, hanc immaculatam hostiam, quam ego indignus famulus tuus offero tibi Deo meo... hovorí kňaz. Ale *pro omnibus circumstantibus* – v tom som sa našiel. Alebo: *Suscipe, sancta Trinitas, hanc oblationem, quam tibi offerimus...*

Všetko do seba opäť zapadá: smer, svätosť, oltár, kňaz, obeta. Nádherná modlitba na schodoch oltára – *iudica me, Deus..* Už z týchto prvých slov je jasné, kto je pre človeka Boh – ten, ktorý môže súdiť. On je Pán. Tento okamih – človek je hriešnik, kajúcnik, prosebník, nešťastník; Boh je ten, kto sa môže zmilovať, kto sa môže milosrdne pozrieť, kto ma môže vytrhnúť z hlbín, kto môže nevidieť moje zlo – On mi okamžite zjavuje celú pravdu bytia. Ja – smrteľný, On – nesmrteľný; ja – mizerný, On – dokonalý; ja – prosiaci o milosť, On – milostivo ponúkajúci milosť: *Hanc igitur oblationem servitutis nostrae, sed et cunctae familiae tuae, quaesumus, Domine, ut placatus accipias...* A do akej miery. A ako veľmi.

Nie je tu nič z lacného sentimentalizmu, banálneho príbehu o lacnej milosti, ktorý Dietrich Boenhoffer tak správne odsúdil. Nepočujem tu to, čo sa mi vo svete tak strašne hnuší: „*Bud' sám sebou, bud' tým, kým si.*“ Nepočujem tento zjednodušený, lacný príbeh o Bohu, ktorý sa mi podlizuje, ktorý ma vždy prijíma a

ktorý je len iným menom mojej potreby ospravedlnenia. Nič banálne ani lacné. Keď som na svätej omši, viem, že ak môžem počítať so spásou, nie je to vďaka mojej vlastnej zdatnosti, nie preto, že mám na ňu nárok, nie preto, že mám na ňu nejaké právo, ale preto, že bola získaná najväčšou možnou námahou, zaplatená najväčším možným utrpením Krista.

Zdroj: flickr.com

Stojím pred Ním v celej svojej biede, v celej svojej chudobe a slabosti, a nemusím sa pretvarovať, nemusím sa do ničoho nútiť ani nič dokazovať. Môžem iba prosieť. Stačí sa zamyslieť nad týmito textami, aby som sa zbavil choroby egoizmu a narcizmu, ktorá ma trápi a ktorá je skutočným morom modernej civilizácie. Pri svätej omši objavujem vážnosť bytia človekom, smrteľníkom. Objavujem, že mám nesmrteľnú dušu.

Objavujem, že patrím do iného, nadčasového, nadpozemského sveta. Áno, vidím nekonečnú Božiu dobrotu, ale nikdy si ju nedovoliť zneužívať. Neinštrumentalizujem ju, nevyužívam ju. Príbeh, ktorý mi o Bohu rozprávajú texty liturgických modlitieb, je iný: všetko sa v nich točí okolo nevyjadriteľnej, nepochopiteľnej, preplnenej a dokonalej Božej svätosti. A ja *non sum dignus ut intres sub tectum meum, sed tantum dic verbo et sanabitur anima mea*.

Nie som však na to sám. Na tomto akte zmierenia sa podieľa celá Cirkev. Opäť si spomínam, ako na mňa zapôsobili dve modlitby. Prvým je confiteor:

Confiteor Deo omnipotenti, beatæ Mariæ semper Virgini, beato Michaeli Archangelo, beato Ioanni Baptistæ, sanctis Apostolis Petro et Paulo, omnibus Sanctis et vobis fratres, quia peccavi nimis cogitatione, verbo et opere: mea culpa, mea culpa, mea maxima culpa. Ideo precor beatam Mariam semper Virginem, beatum Michaellem Archangelum, beatum Ioannem Baptistam, sanctos Apostolos Petrum et Paulum, omnes Sanctos, et vos fratres, orare pro me ad Dominum Deum nostrum.

Keď som to počul, zrazu som zistil, že nestojím len pred „bratmi a sestrami“ tu a teraz – a aké je to strašné obmedzenie, zúženie perspektívy! –, ale nachádzam sa v prítomnosti Panny Márie, svätého Michala Archanjela, svätého Jána Krstiteľa, svätých Petra a Pavla a všetkých svätých: sú so mnou. Podporujú ma. Nedovoľujú mi upadnúť do zúfalstva, pochybností alebo straty. V jednom okamihu som sa zaradil do postupnosti generácií všetkých veriacich a zároveň som sa ocitol v prítomnosti anjelov. Cirkev v jednom

okamihu prestala byť iba spoločenstvom kresťanov žijúcich v rovnakom čase, sociologickou skupinou ľudí prítomných v tejto budove, a zmenila sa na večné, nadprirodzené, nadčasové spoločenstvo, ktoré spája tých, ktorí sú tu a teraz na zemi, s tými, ktorí nám pomáhajú v nebi.

Druhou takouto modlitbou, ktorá človekom otrasie, sú slová kánonu. Čítam ich, pretože ich predsa nikdy nebudem počuť nahlas vyslovené kňazom a viem, že je to správne, že je to potrebné, že je to správne:

Supra quae propitio ac sereno vultu respicere digneris: et accepta habere, sicuti accepta habere dignatus es munera pueri tui iusti Abel, et sacrificium patriarchae nostri Abrahae: et quod tibi obtulit summus sacerdos tuus Melchisedech, sanctum sacrificium, immaculatam hostiam.

Tieto tri mená obetníkov, kňazov – Ábel, Abrahám, Melchizedech – hovoria za všetko. Teraz viem, že sa prostredníctvom kňaza zúčastňujem na obete prinášanej za celé ľudstvo, za všetky ľudské generácie, som s nimi solidárny, patrím k nim. Je to liturgia, ktorá je skutočne nadčasová, večná, nebeská. Táto obeta kňaza Novej zmluvy a obety spravodlivých Starej zmluvy prichádzajú pred Boha. Takže, keď sa zúčastňujem na omši, či už vo Varšave alebo v inom meste, v skutočnosti sa zúčastňujem na pozemskej a dočasnej kópii originálnej nebeskej liturgie, ktorá sa ustavične slávi pred Božím trónom.

URL adresa článku: <https://christianitas.sk/vsetko-je-na-svojom-mieste-svedectvo-o-tridentskej-svatej-omsi/>